

Politechnika Gdańska
Wydział Fizyki Technicznej i Matematyki Stosowanej

Anna Wieżel

Nr albumu: 132540

Funkcjonalne Modele Liniowe

Praca magisterska
na kierunku MATEMATYKA
w zakresie MATEMATYKA FINANSOWA

Praca wykonana pod kierunkiem
dra hab. Karola Dziedziula
Katedra Analizy Matematycznej i Numerycznej

Wrzesień 2015

Oświadczenie kierującego prac

Potwierdzam, że niniejsza praca została przygotowana pod moim kierunkiem i kwalifikuje się do przedstawienia jej w postępowaniu o nadanie tytułu zawodowego.

Data

Podpis kierującego prac

Oświadczenie autora (autorów) pracy

Świadom odpowiedzialności prawnej oświadczam, że niniejsza praca dyplomowa została napisana przeze mnie samodzielnie i nie zawiera treści uzyskanych w sposób niezgodny z obowiązującymi przepisami.

Oświadczam również, że przedstawiona praca nie była wcześniej przedmiotem procedur związanych z uzyskaniem tytułu zawodowego w wyższej uczelni.

Oświadczam ponadto, że niniejsza wersja pracy jest identyczna z załączoną wersją elektroniczną.

Data

Podpis autora (autorów) pracy

Streszczenie

coś

Słowa kluczowe

funkcjonalna analiza danych, dane funkcyjne, funkcyjne modele liniowe, test istotności

Dziedzina pracy (kody wg programu Socrates-Erasmus)

11.1 Matematyka

11.2 Statystyka

Klasyfikacja tematyczna

62 Statistics

62-07 Data analysis

62J12 Generalized linear models

Tytuł pracy w języku angielskim

Functional Linear Models

Spis treści

Wstęp	5
1. Preliminaria	7
1.1. Dane funkcjonalne. Elementy losowe	7
1.2. Funkcjonalne modele liniowe	8
2. Test istotności w funkcjonalnym modelu liniowym	11
2.1. Idea ogólna	11
2.2. Formalizm	13
3. Przykład zastosowania	15
A. Kod w R	17
Bibliografia	19

Wstęp

Odpowiednik testu istotności dla prostego modelu regresji = F-test (+ t-test) [patrz: artykuł]

Rozdział 1

Preliminaria

1.1. Dane funkcjonalne. Elementy losowe

Przestrzenią funkcyjną nazywać będziemy przestrzeń liniową funkcji z dowolnego zbioru X do zbioru Y .

Definicja 1.1.1 [FV]

Zmienną losową $\mathcal{X}$ nazywamy **zmienną funkcjonalną** wtedy i tylko wtedy, gdy przyjmuje wartości w nieskończenie wymiarowej przestrzeni (przestrzeni funkcyjnej). Obserwację χ zmiennej $\mathcal{X}$ nazywamy **daną funkcjonalną** (ang. functional data).

Jeśli zmienna funkcjonalna $\mathcal{X}$ (odpowiednio obserwacja χ) jest krzywą, to zachodzi $\mathcal{X} = \{\mathcal{X}(t), t \in T\}$ (odp. $\chi = \{\chi(t), t \in T\}$), gdzie zbiór indeksów $T \subset \mathbb{R}$. Taką zmienną funkcjonalną możemy zatem utożsamiać z procesem stochastycznym z nieskończenie wymiarową przestrzenią stanów. W szczególności, zmienna funkcjonalna może być powierzchnią, czyli dwuwymiarowym wektorem krzywych - wtedy, analogicznie, T będzie dwuwymiarowym zbiorem indeksów tj. $T \subset \mathbb{R}^2$ - lub dowolnie wymiarowym wektorem krzywych.

W niniejszej pracy skupimy się na zmiennych funkcjonalnych przyjmujących postać krzywych.

Niech $(\Omega, \mathcal{F}, P)$ będzie przestrzenią probabilistyczną, Ω jest zatem zbiorem scenariuszy ω , $\mathcal{F}$ jest σ -algebrą podzbiorów Ω , a P miarą prawdopodobieństwa nad $\mathcal{F}$. Dla uproszczenia zakładamy zupełność zadanej przestrzeni probabilistycznej. Rozważmy proces stochastyczny z czasem ciągłym $\mathcal{X} = \{\mathcal{X}_t, t \in T\}$, gdzie T jest przedziałem w $\mathbb{R}$, zdefiniowany na przestrzeni probabilistycznej $(\Omega, \mathcal{F}, P)$, taki, że $\mathcal{X}_t(\omega)$ należy do przestrzeni funkcyjnej E dla wszystkich $\omega \in \Omega$.

W pracy rozważać będziemy zmienne funkcjonalne przyjmujące wartości w przestrzeni Hilberta.

Aby zbudować pojęcia średniej oraz kowariancji dla zmiennych funkcjonalnych wprowadzimy niezbędne pojęcia z dziedziny operatorów liniowych.

Rozważmy ośrodkową przestrzeń Hilberta H z iloczynem skalarnym $\langle \cdot, \cdot \rangle$ zadającym normę $\|\cdot\|$ i oznaczmy przez $\mathcal{L}$ przestrzeń ciągłych (ograniczonych) operatorów liniowych w H z normą

$$\|\psi\|_{\mathcal{L}} := \sup\{\|\psi(x)\| : \|x\| \leq 1\}.$$

Definicja 1.1.2 [FV]

Operator $\psi \in \mathcal{L}$ nazywamy **zwartym**, jeśli istnieją dwie ortonormalne bazy $\{\nu_j\}$ i $\{f_j\}$,

oraz rzeczywisty ciąg $\{\lambda_j\}$ zbieżny do zera, takie że

$$\psi(x) = \sum_{j=1}^{\infty} \lambda_j \langle x, \nu_j \rangle f_j, \quad x \in H. \quad (1.1)$$

Bez straty ogólności możemy założyć, że w przedstawionej reprezentacji λ_j są wartościami dodatnimi, w razie konieczności wystarczy f_j zamienić na $-f_j$.

Równoważną definicją operatora zwartego jest spełnienie następującego warunku: zbieżność $\langle y, x_n \rangle \rightarrow \langle y, x \rangle$ dla każdego $y \in H$ implikuje $\|\psi(x_n) - \psi(x)\| \rightarrow 0$. Inną klasą operatorów są operatory Hilberta-Schmidta, którą oznaczać będziemy przez $\mathcal{S}$.

Definicja 1.1.3 [B]

Operatorem Hilberta-Schmidta nazywamy taki operator zwarty $\psi \in \mathcal{L}$, dla którego ciąg $\{\lambda_j\}$ w reprezentacji (1.1) spełnia $\sum_{j=1}^{\infty} \lambda_j^2 < \infty$.

Uwaga 1.1.1 [B] Klasa $\mathcal{S}$ z normą $\|\psi\|_{\mathcal{S}} := \left(\sum_{j=1}^{\infty} \lambda_j^2\right)^{1/2}$ jest przestrzenią Hilberta.

Definicja 1.1.4 [B]

Operator kowariancji scentrowanej zmiennej funkcyjnej przyjmującej wartości w przestrzeni funkcyjnej H spełniającej $\mathbb{E}\|X\|^2 < \infty$ definiujemy następująco

$$C_X(x) := \mathbb{E}[\langle X, x \rangle X], \quad x \in H.$$

Zakładamy, że zmienne X_n, Y_n są scentrowanymi zmiennymi losowymi przyjmującymi wartości w przestrzeni Hilberta L^2 . Oznaczając przez X (analogicznie Y) losową funkcję o tym samym rozkładzie co X_n (Y_n) wprowadzamy operatory

$$C(x) = \mathbb{E}[\langle X, x \rangle X], \quad \Gamma(x) = \mathbb{E}[\langle Y, x \rangle Y], \quad \Delta(x) = \mathbb{E}[\langle X, x \rangle Y].$$

...

1.2. Funkcjonalne modele liniowe

Rozróżniamy 3 postaci funkcyjnych modeli liniowych

- (i) pełen model funkcyjny (ang. *the fully functional model*)

$$Y(t) = \int \beta(s, t) X(s) ds + \varepsilon(t),$$

- (ii) model z odpowiedzią skalarną (ang. *the scalar response model*)

$$Y = \int \beta(s) X(s) ds + \varepsilon,$$

- (iii) model z odpowiedzią funkcyjną (ang. *the functional response model*)

$$Y(t) = \beta(t)x + \varepsilon(t).$$

Rozważmy pełen model funkcjonalny postaci

$$\mathbf{Y}(t) = \int \beta(s, t) \mathbf{X}(s) ds + \boldsymbol{\varepsilon}(t),$$

gdzie

$$\mathbf{Y}(t) = \begin{bmatrix} Y_1(t) \\ Y_2(t) \\ \vdots \\ Y_N(t) \end{bmatrix}, \mathbf{X}(s) = \begin{bmatrix} X_1(s) \\ X_2(s) \\ \vdots \\ X_N(s) \end{bmatrix}, \boldsymbol{\varepsilon}(t) = \begin{bmatrix} \varepsilon_1(t) \\ \varepsilon_2(t) \\ \vdots \\ \varepsilon_N(t) \end{bmatrix}.$$

Rozdział 2

Test istotności w funkcjonalnym modelu liniowym

2.1. Idea ogólna

Jednym z podstawowych testów na efektywność modelu jest test istotności zmiennych objaśniających. Zarówno jak i w przypadku klasycznego modelu liniowego w przypadku funkcjonalnego modelu liniowego badamy zerowanie się funkcji β , tj.

$$H_0 : \beta = 0 \quad \text{przeciw} \quad H_A : \beta \neq 0.$$

Zauważmy, że przyjęcie H_0 nie oznacza braku związku między zmienną objaśnianą a objaśniającą. Prowadzi jedynie do stwierdzenia braku zależności liniowej.

Zakładamy, że zmienna objaśniana Y_n , zmienne objaśniające X_n i błędy ε_n są scentrowanymi zmiennymi losowymi przyjmującymi wartości w przestrzeni Hilberta L^2 . Oznaczając przez X (analogicznie Y) losową funkcję o tym samym rozkładzie co X_n (Y_n) wprowadzamy operatory

$$C(x) = \mathbb{E}[\langle X, x \rangle X], \quad \Gamma(x) = \mathbb{E}[\langle Y, x \rangle Y], \quad \Delta(x) = \mathbb{E}[\langle X, x \rangle Y].$$

Przez $\hat{C}$, $\hat{\Gamma}$, $\hat{\Delta}$ oznaczamy ich estymatory, np.

$$\hat{C}(x) = \frac{1}{N} \sum_{n=1}^N \langle X_n, x \rangle X_n.$$

Definiujemy również wartości i wektory własne C i Γ

$$C(v_k) = \lambda_k v_k, \quad \Gamma(u_j) = \gamma_j u_j,$$

których estymatory będziemy oznaczać $(\hat{\lambda}_k, \hat{v}_k)$, $(\hat{\gamma}_j, \hat{u}_j)$.

Test obejmuje obcięcie powyższych operatorów na podprzestrzeń skończonego wymiaru. Podprzestrzeń $\mathcal{V}_p = \text{span}\{v_1, \dots, v_p\}$ zawiera najlepsze przybliżenia X_n , które są liniowymi kombinacjami pierwszych p głównych składowych (*FPC*). Metodą głównych składowych wyznaczamy p największych wartości własnych operatora $\hat{C}$ tak, że $\hat{\mathcal{V}}_p = \text{span}\{\hat{v}_1, \dots, \hat{v}_p\}$ zawiera najlepsze przybliżenie X_n . Analogicznie $\mathcal{U}_q = \text{span}\{u_1, \dots, u_q\}$ zawiera przybliżenia $\text{span}\{Y_1, \dots, Y_N\}$.

Z równości

$$Y(t) = \int \beta(s, t) X(s) ds + \varepsilon(t)$$

wynika $\Delta = \beta C$ i dla $k \leq p$ mamy

$$\beta(v_k) = \lambda_k^{-1} \Delta(v_k).$$

Stąd, β zeruje się na $\text{span}\{v_1, \dots, v_p\}$ wtedy i tylko wtedy, gdy $\Delta(v_k) = 0$ dla każdego $k = 1, \dots, p$. Zauważmy, że

$$\Delta(v_k) \approx \hat{\Delta}(v_k) = \frac{1}{N} \sum_{n=1}^N \langle X_n, v_k \rangle Y_n.$$

Skoro zatem $\text{span}\{Y_1, \dots, Y_N\}$ są dobrze aproksymowane przez $\mathcal{U}_q$, to możemy ograniczyć się do sprawdzania czy

$$\langle \hat{\Delta}(v_k), u_j \rangle = 0, \quad k = 1, \dots, p, \quad j = 1, \dots, q. \quad (2.1)$$

Jeśli H_0 jest prawdziwa, to dla każdego $x \in \mathcal{V}_p$, $\beta(x)$ nie należy do $\mathcal{U}_q$. Co znaczy, że żadna funkcja Y_n nie może być opisana jako liniowa kombinacja X_n , $n = 1, \dots, N$. Statystyka testowa powinna zatem sumować kwadraty iloczynów skalarnych (2.1). Poniższe twierdzenia prowadzą do wyznaczenia statystyki

$$\hat{T}_N(p, q) = N \sum_{k=1}^p \sum_{j=1}^q \hat{\lambda}_k^{-1} \hat{\gamma}_j^{-1} \langle \hat{\Delta}(\hat{v}_k), \hat{u}_j \rangle^2, \quad (2.2)$$

która zbiega według rozkładu do rozkładu χ^2 z pq stopniami swobody.

Przy czym

$$\langle \hat{\Delta}(\hat{v}_k), \hat{u}_j \rangle = \left\langle \frac{1}{N} \sum_{n=1}^N \langle X_n, \hat{v}_k \rangle Y_n, \hat{u}_j \right\rangle = \frac{1}{N} \sum_{n=1}^N \langle X_n, \hat{v}_k \rangle \langle Y_n, \hat{u}_j \rangle$$

oraz $\lambda_k = \mathbb{E} \langle X, v_k \rangle^2$ i $\gamma_j = \mathbb{E} \langle Y, u_j \rangle^2$.

Uwaga 2.1.1 Oczywiście jest, że jeśli odrzucamy H_0 , to $\beta(v_k) \neq 0$ dla pewnego $k \geq 1$. Jednak ograniczając się do p największych wartości własnych, test jest skuteczny tylko jeśli β nie zanika na którymś wektorze v_k , $k = 1, \dots, p$. Aczkolwiek takie ograniczenie jest intuicyjnie niegroźne, ponieważ test ma za zadanie sprawdzić czy główne źródła zmienności Y mogą być opisane przez główne źródła zmienności zmiennych X .

Schemat przebiegu testu

1. Sprawdzamy założenie o liniowości metodą *FPC score predictor-response plots*.
2. Wybieramy liczbę głównych składowych p i q metodami *scree test* oraz *CPV*.
3. Wyliczamy wartość statystyki $\hat{T}_N(p, q)$ (2.2).
4. Jeśli $\hat{T}_N(p, q) > \chi_{pq}^2(1 - \alpha)$, to odrzucamy hipotezę zerową o braku liniowej zależności. W przeciwnym razie nie mamy podstaw do odrzucenia H_0 .

...

2.2. Formalizm

Założenia:

1. Trójka $(Y_n, X_n, \varepsilon_n)$ tworzy ciąg niezależnych zmiennych losowych o jednakowym rozkładzie, takich że ε_n jest niezależne od X_n oraz

$$\mathbb{E}X_n = 0, \quad \mathbb{E}\varepsilon_n = 0,$$

$$\mathbb{E}\|X_n\|^4 < \infty \quad \text{ i } \quad \mathbb{E}\|\varepsilon_n\|^4 < \infty.$$

2. Wartości własne operatorów C oraz Γ spełniają, dla pewnych $p > 0$ i $q > 0$

$$\lambda_1 > \lambda_2 > \dots > \lambda_p > \lambda_{p+1}, \quad \gamma_1 > \gamma_2 > \dots > \gamma_q > \gamma_{q+1}.$$

Twierdzenie 2.2.1 *Jeśli spełnione są H_0 i powyższe Założenia, to $\hat{T}_N(p, q) \xrightarrow{d} \chi_{pq}^2$ przy $N \rightarrow \infty$.*

Twierdzenie 2.2.2 *Przy powyższych Założeniach oraz jeśli $\langle \beta(v_k), u_j \rangle \neq 0$ dla pewnych $k \leq p$ oraz $j \leq q$, to $\hat{T}_N(p, q) \xrightarrow{P} \chi_{pq}^2$ przy $N \rightarrow \infty$.*

Dowody...

Rozdział 3

Przykład zastosowania

Magnetometer data...

Dodatek A

Kod w R

...

Bibliografia

- [B] D. Bosq, *Linear Processes in Function Spaces*. Springer, 2000.
- [FV] F. Ferraty, P. Vieu, *Nonparametric Functional Data Analysis. Theory and practice*. Springer, 2006.
- [HK] Lajos Horváth, Piotr Kokoszka, *Interference for Functional Data with Applications*. Springer, 2012.
- [I] INTERMAGNET <http://www.intermagnet.org/index-eng.php>
- [K08] P. Kokoszka, I. Maslova, J. Sojka, L. Zhu, *Testing for lack of dependence in the functional linear model*. Canadian Journal of Statistics, 2008, 36, 207-222.
- [RS05] J. O. Ramsay, B. W. Silverman, *Functional Data Analysis*. Springer, 2005.